

Pētījums

“Esošās situācijas izpēte Zemgales reģionā un atbalsta sistēmas trūkumu identificēšana jauniešu ar garīga rakstura traucējumiem integrācijai darba tirgū/ sabiedrībā”

KOPSAVILKUMS

Centrālās Baltijas programmas projekts Nr. CB 802 “PĀRDOMĀT”/ „RETHINK”

Pasūtītājs: Zemgales plānošanas reģions

Izpildītājs: Anita Baltace, pētnieks (sociologs – pētījuma vadītājs)

**ZEMGALES
PLĀNOŠANAS
REĢIONS**

2019

Projekts “PĀRDOMĀT/ RETHINK” (turpmāk tekstā – Projekts vai “RETHINK”) tiek īstenots Centrālās Baltijas jūras reģiona programmas 2014.–2020. gadam ietvaros, sadarbojoties diviem partneriem – Zemgales plānošanas reģionam (turpmāk tekstā – ZPR) Latvijā un Pētījumu un Attīstības centram, Linčepingas pašvaldībā Zviedrijā.

Projekta mērķis ir izstrādāt un izmēģināt novatorisku un pielietojamu apmācību / atbalsta programmu, kas palīdzētu jauniešiem vecumā no 18 līdz 30 gadiem ar garīgās veselības problēmām, kas nav iesaistīti izglītībā, apmācībā vai nodarbinātībā, piekļūt atbalsta pakalpojumiem, nodarbinātības, personības un prasmju attīstības iespējām, lai risinātu viņu sociālo un ekonomisko atstumtību.

Šis ir **Pētījuma** “Esošās situācijas izpēte Zemgales reģionā un atbalsta sistēmas trūkumu identificēšana jauniešu ar garīga rakstura traucējumiem integrācijai darba tirgū/ sabiedrībā” (turpmāk – Pētījums) **kopsavilkums**, kurā sniegts koncentrēts galveno Pētījumā analizēto jautājumu apkopojums.

Pētījuma izstrādē izmantotas šādas metodes:

- Normatīvo aktu, pētījumu, plānošanas dokumentu, publikāciju, statistikas datu un citu informācija avotu apkopošana un analīze par mērķa grupai pieejamajiem pakalpojumiem Latvijā un ZPR;
- Intervijas ar pakalpojumu sniedzējiem un citu projektu īstenotājiem, kuru ietvaros sniegts atbalsts arī šī Projekta mērķa grupai (kopā divas intervijas);
- Intervijas ar mērķa grupas pārstāvjiem ZPR (kopā 24 intervijas, no tām 8 sievietes, 16 vīrieši) – intervijas veica sociālā darbiniece.

Ar plānoto apmācību programmu un mentoru pakalpojumu mērķa grupai Projektā plānots veicināt šo cilvēku tiesību un integrācijas sabiedrībā principu ievērošanu, kas noteikti **ANO Konvencijā par personu ar invaliditāti tiesībām** – visu cilvēku ar invaliditāti vienlīdzīgas tiesības dzīvot neatkarīgi un tikt iekļautiem sabiedrībā ar tādu pašu izvēles brīvību kā citiem cilvēkiem (19.pants); tiesības uz iekļaujošu izglītību (24.pants) un tiesības uz darbu, t.sk. ietverot tiesības uz saprātīgu pielāgojumu nodrošināšanu strādājot (27.pants).¹

¹Konvencija par personu ar invaliditāti tiesībām, pieejams: <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/1630>

Projekta mērķa grupas raksturojums

Tikai 26,6% no pilngadīgām personām ar invaliditāti ir Latvijā iesaistītas nodarbinātībā. No ~23,7 tūkstošiem pilngadīgu personu ar invaliditāti, kas noteikta psihisku un uzvedības traucējumu dēļ (2017.gada dati), nodarbināti bija ~11% jeb 2,7 tūkstoši (no kuriem 80% bija 2.invaliditātes grupa)².

Saskaņā ar Labklājības ministrijas (turpmāk tekstā – LM) informāciju 2016.gada decembrī ZPR kopā bija 3 043 pilngadīgas personas ar GRT, no kurām 52% ir vīrieši un 48% sievietes³. **ZPR pilngadīgo personu skaits ar GRT veido ~13-14% no kopējā skaita valstī.** Savukārt pilngadīgu personu ar GRT vecumstruktūra ZPR ir šāda: 45,0% vecumā virs 50 gadiem, 37,7% vecumā no 31-50 gadiem un tikai **17,4% personu ir vecumā no 18-30 gadiem (~529 cilvēki).**

Jāņem vērā, ka mērķa grupa ir ļoti neviendabīga – katram no jauniešiem šajā mērķa grupā ir atšķirīga situācija gan veselības ziņā, gan sociālās un ekonomiskās labklājības, gan ģimenes stāvokļa un dzīvesvietas ziņā.

Projekta ietvaros intervētie jaunieši no ZPR pašvaldībām ir vecumā no 17 līdz 30 gadiem, vidēji 24 g.v., galvenokārt ir 2.grupas invalīdi vai cilvēki ar garīgu atpalcību, kā arī daži 1. un 3.grupas invalīdi vai bez noteiktas diagnozes. Projekta ietvaros iesaistāmie jaunieši dzīvo sabiedrībā, un viena no galvenajām pazīmēm ir viņu pakļautība sociālās atstumtības riskam, tai skaitā tāpēc, ka jaunieši nav iesaistīti nodarbinātībā vai izglītībā, viņiem ir zemi ienākumi, patstāvīgai dzīvei nepieciešamo prasmju un zināšanu trūkums.

Visi intervētie jaunieši ir ieguvuši izglītību, tikai atšķiras tās līmenis un turpmākais iegūtās izglītības pielietojums. Savukārt nodarbinātībā (t.sk. brīvprātīgajā darbā, neoficiālos vai gadījuma, sezonālos darbos, palīdzot kaimiņiem vai radniekiem) ir bijuši iesaistīti sešpadsmit no intervētajiem jauniešiem, no kuriem lielākā daļa šobrīd nestrādā, jo darba attiecības bijušas īslaicīgas (vidēji no dažiem mēnešiem līdz gadam, atsevišķos gadījumos ilgāk). Pārējie pēc viņu pašu, bet biežāk gan – vecāku vai aizbildņu teiktā – nav ieguvuši pietiekamu izglītību vai pieredzi, vai arī nav spējīgi, motivēti vai pārliecināti, lai iesaistītos nodarbinātībā vai kādās sabiedriskās aktivitātēs.

Turpinājumā apkopoti iespējamie iemesli un aspekti, kas ietekmē mērķa grupas situāciju un ierobežo jauniešu ar garīgās veselības problēmām iesaisti izglītībā un nodarbinātībā.

- ✓ **Apkārtējie cilvēki (sākot no tuvākajiem radniekiem, līdz atbalsta pakalpojumu sniedzējiem, darba devējiem, sabiedrībai kopumā) neiedziļinās katra jaunieša**

² Labklājības informācijas sistēmas (turpmāk – LabIS) dati, vairāk skatīt: “Psihiskās veselības aprūpes pieejamības uzlabošanas plāns 2019.-2020. gadam”, pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/307701-psihiskas-veselibas-apruses-pieejamibas-uzlabosanas-plans-2019-2020-gadam>

³ Statistika par ZPR apkopota no “Zemgales plānošanas reģiona deinstitucionalizācijas plāna 2017.-2020. gadam” (turpmāk – DI plāns) esošās situācijas ziņojuma, kurā izmantoti LabIS dati. DI plāns pieejams: <https://www.zemgale.lv/attistibas-planosana/planosanas-dokumenti/category/41-zemgales-planosanas-reģiona-deinstitucionalizācijas-plans-2017-2020>

individuālajā situācijā, specifiskajā veselības stāvoklī un tam raksturīgos traucējumos, netiek jautātas un ņemtas vērā paša jaunieša vēlmes, prasmes, intereses un motivācija.

- ✓ Liela loma jauniešu ar GRT iesaistē sabiedrībā un darba tirgū ir ģimenei, vecākiem – nereti tā ir pārāk liela aprūpēšana, aizbildnieciskums, neļaušana bērnam veikt patstāvīgas izvēles, nemotivēšana un visa nepieciešamā nodrošināšana, līdz ar to neradot jauniešiem vajadzību pat domāt par darba un patstāvīgas dzīves vajadzību. Tikai dažos gadījumos intervijās atklājās pretēja situācija – liels atbalsts un iesaiste no ģimenes (vecāku) puses jaunieša iekļaušanai sabiedrībā, darba meklēšanai.
- ✓ Pabalstu un pieejamās sociālās palīdzības izmantošana tā vietā, lai nodrošinātu sevi pats. Ņemot vērā, ka ne visi jaunieši ar GRT varētu strādāt pilnu slodzi vai augsti apmaksātus darbus, tad veidojas arī t.s. “labklājības slazds” – personai vai viņa tuviniekiem ir izdevīgāk saņemt pabalstus, nekā strādāt, nav motivācijas un iemesla meklēt algotu, oficiālu darbu.
- ✓ Pakalpojumu, izglītības un apmācības iespēju un darba vietu pieejamība, attālums un nokļūšanas iespējas no personas dzīvesvietas – īpaši nelielās pašvaldībās, lauku reģionos, apdzīvotās vietās, kas atrodas tālāk no attīstības centriem – ja jauniešiem nav pieejams sabiedriskais transports, automašīna (un spējas un tiesības vadīt transportlīdzekli), tad darba iespējas ir ierobežotas.
- ✓ Informācijas trūkums, neinformētība – kopumā ir vērojams, ka gan jaunieši ar GRT nav informēti par iespējām un atbalstu, ko tie varētu izmantot, lai iesaistītos sabiedrībā, izglītībā un nodarbinātībā (nezināšana kā iemesls sociālai atstumtībai), un arī sabiedrība (t.sk. uzņēmēji, darba devēji) nav informēti un izglītoti par personu ar intelektuālās attīstības vai psihiskās veselības traucējumiem iespējām iekļauties sabiedrībā un darba tirgū, komunikāciju u.c. ikdienas jautājumiem, joprojām valda dažādu aizspriedumu un stereotipu ietekme no darba devēju puses.

Mērķa grupai pieejamie atbalsta pasākumi – izglītības, nodarbinātības, sociālās iekļaušanas pasākumi

Tabulas veidā apkopoti pieejamie atbalsta pasākumi, koncentrējoties uz tiem, kuri personām ar garīgās veselības problēmām piedāvā atbalstu izglītības, prasmju pilnveides vai nodarbinātības jomā, norādot, vai konkrētais pasākums ir piemērots tieši šī Projekta mērķa grupai – jauniešiem 18-30 g.v. ar garīgās veselības problēmām.

1.tabula *Mērķa grupai pieejamie atbalsta pasākumi izglītības, nodarbinātības un sociālās iekļaušanas veicināšanai*

Nosaukums	Vērtējums par pasākuma piemērotību Projekta mērķa grupai
Pašvaldību sociālā dienesta pakalpojumi – sociālā darbinieka/gadījuma vadītāja atbalsts	Atbilstošs. (ar nosacījumu, ka mērķa grupas jaunieši ir sociālā dienesta klienti)
Profesionālās piemērotības noteikšana Profesionālās rehabilitācijas pakalpojumi un profesionālās izglītības programmas	Atbilstošs. (ierobežojumi – nepieciešama pamatzglītība, jāuzlabo izglītības piemērotība katram cilvēkam individuāli)
Nodarbinātības atbalsta pasākumi bezdarbniekiem un darba meklētājiem ar invaliditāti (t.sk. subsidētās darbības personām ar invaliditāti)	Atbilstošs. (ierobežojumi – jauniešiem jābūt reģistrētiem NVA, kā arī jāuzlabo pakalpojumu piemērotība personām ar GRT)
Motivācijas programma darba meklēšanai un sociālā mentora pakalpojumi ilgstošajiem bezdarbniekiem ar invaliditāti	Nav informācijas, vai šis pasākums tiek individuāli pielāgots arī personām ar GRT. Projekta mērķa grupai varētu būt piemērots, ja sasniedz tās specifiskās vajadzības. Pieejams tikai jauniešiem, kuri ir bezdarbnieki vismaz 12 mēnešus.
Atbalsta personas pakalpojums	Atbilstošs. (ja persona pati ir motivēta un vērsta uz sadarbību)
Dienas aprūpes centri (DAC)	Daļēji atbilstošs (gadījumos, ja personām nepieciešams pāriet uz patstāvīgāku dzīvi un apgūt pamatprasmes, iesaistīties aktivitātēs ārpus dzīvesvietas, ģimenes (vai aprūpes iestādes)).
Grupu mājas vai dzīvokļi	Daļēji atbilstošs (kā dzīvesvieta tiem jauniešiem, kuriem nav citu iespēju dzīvot patstāvīgi, un pasākums jākombinē ar citiem atbalsta pasākumiem, lai veicinātu mērķa grupas iekļaušanos sabiedrībā un nodarbinātībā)
Pusceļa mājas	Nedaudz atbilstošs (tām personām, kuras atstāj ilgstošās aprūpes institūcijas un ir nepieciešama pamatprasmju attīstība, lai varētu pāriet uz dzīvi sabiedrībā)
Specializētās darbnīcas	Atbilstošs (ierobežojumi – šobrīd ZPR pieejama tikai viena specializētā darbnīca)
Atbalsta grupas un grupu nodarbības	Atbilstošs
Speciālistu konsultācijas un individuālais atbalsts	Atbilstošs.
Deinstitucionalizācijas (DI) projekti un pasākumi, t.sk. ZPR	Daļēji atbilstoši. (jāvērtē katra jaunieša situācija, kā arī pakalpojumu galvenā mērķa grupa nav sabiedrībā jau dzīvojoši jaunieši, ja vien nepastāv risks tiem nonākt aprūpes iestādē)
Projekts “Proti un dari”	Daļēji atbilstošs.

Nosaukums	Vērtējums par pasākuma piemērotību Projekta mērķa grupai
	(jaunieši ar GRT nav pamata mērķa grupa projektam, bet mentora pieeju var pārņemt no šīs pieredzes)
Sociālie uzņēmumi un Uzņēmumi un iestādes, kuri nodarbina personas ar invaliditāti, t.sk. GRT	Atbilstošs (ja uzņēmums iesaista darba personas ar GRT)

Rezumējot 1.tabulā apkopoto informāciju, var secināt, ka šobrīd Latvijā un ZPR mērķa grupai ir pieejami dažādi pakalpojumi un atbalsta pasākumi, kuri dažādos veidos arī iekļauj izglītības, prasmju apguves un nodarbinātības veicināšanu mērķa grupā. Lai arī vairāki no pasākumiem ietver arī “RETHINK” projekta mērķa grupu, ne vienmēr tie ir pieejami vai pietiekami specifiski, lai sniegtu arī sagaidāmo rezultātu – jauniešu iekļaušanos sabiedrībā un nodarbinātībā.

Zemāk apkopoti būtiskākie trūkumi, izvērtējot atbalsta pasākumu piemērotību mērķa grupai:

- ✓ Nepietiekama katra mērķa grupas cilvēka izvērtēšana un personīgas pieejas trūkums atbalsta pasākumu piedāvājumā – dažādu iemeslu dēļ (t.sk. cilvēkresursu, finansējuma un kapacitātes trūkums) nereti pasākumi netiek nodrošināti katras personas ar GRT interesēs, saskaņojot ar paša cilvēka vēlmēm, motivāciju un iespējām, līdz ar to nedod cerēto ietekmi ilgtermiņā.
- ✓ Pasākumu mērķa grupas ierobežojumi arī atsevišķos gadījumos ir trūkums attiecībā uz “RETHINK” Projekta mērķa grupu – jo daļa no tiem ir paredzēti personām ar konkrētu invaliditātes grupu (visbiežāk – 1. un 2.) un smagiem GRT, līdz ar to jaunieši ar vieglākiem GRT vai bez invaliditātes nevar šo atbalstu izmantot.
- ✓ Nodarbinātības pasākumu un apmācību nepiemērotība mērķa grupai. Īpaši akūta situācija ir attiecībā uz cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem. Viņi ir spiesti mācīties atbilstoši izstrādātai programmai, kas nav pielāgota cilvēka vajadzībām un uztverei. Tādējādi kursu pieejamība ir formāla un nesniedz nekādu praktisku labumu cilvēkam. Kursu nepieejamība arī ierobežo personu iespējas izvēlēties darbu.
- ✓ Papildu ierobežojumus rada tādu darbu nepieejamība, kurā nav nepieciešamas īpašas prasmes un iemaņas (mazkvalificēts darbs). Nodarbinātības valsts aģentūrā šādi darbi ir praktiski nepieejami. Neskatoties uz to, ka ir nodrošinātas subsidētās darba vietas, tomēr tās visas saistītas ar kvalificētu darbu, kurā nepieciešamas īpašas prasmes un

zināšanas. Tādējādi cilvēki ar intelektuālās attīstības traucējumiem tiek praktiski izslēgti no darba tirgus.

Kā labās prakses piemērus no analizētajiem atbalsta pasākumiem, kuri vērtējami kā vislabāk piemērotie mērķa grupai, un ar vislielāko potenciālu veicināt tās iekļaušanos nodarbinātībā, var nosaukt – **atbalsta personas pakalpojums, SIVA un NVA pakalpojumi** (ar nosacījumu, ka tie tiek sniegti individualizēti un ņemot vērā katra cilvēka personisko motivāciju un situāciju), **specializētās darbnīcas** (nodrošinot lielāku sasaisti ar darba tirgu, iekļaujot arī cilvēkus ar vieglākajiem GRT), **subsīdētās darba vietas** un **sociālie uzņēmumi**. Vislabāko efektu var sniegt vairāku atbalsta pasākumu kombinēšana vai secīga izmantošana (jo šīs mērķa grupas cilvēkiem sniegtajam atbalstam jābūt pastāvīgam, ilgstošam, nevis kampaņveidīgam), kā arī darbs ar jauniešu tuviniekiem un aizbildņiem, lai veicinātu lielāku neatkarību un patstāvību. Tāpat nepieciešams informatīvs un izglītojošs darbs ar darba devējiem, kā arī atbalsts konsultāciju un finansējuma veidā personu ar GRT nodarbināšanai un darba vietu pielāgošanai.

Pieejamo atbalsta pasākumu un mērķa grupas vajadzību atbilstības analīze

Izvērtējums veikts tikai vispārīgā veidā, ar mērķi novērtēt pieejamo atbalsta pasākumu salīdzinošo spēju risināt Projekta mērķa grupas jauniešu iespējamās vajadzības. Tabulā izmantoti šādi apzīmējumi:

- *X* – šūna atzīmēta, ja atbalsta pasākumam (atbilstoši tā aprakstam, mērķiem) ir jānodrošina attiecīgās vajadzības, tās tiek paredzētas pakalpojumu klāstā, t.sk. pieejamas Projekta mērķa grupai⁴.
- *n/a* – apzīmēti gadījumi, kad atbalsta pasākums nav adresēts konkrētām vajadzībām vai mērķa grupai.

Vērtējums par atbalsta pasākumiem balstīts speciālistu un mērķa grupas jauniešu redzējumā, kā arī Pētījuma ietvaros iegūtajā informācijā citos līdzīgos Pētījumos. Vērtējums izteikts šādās kategorijās, apzīmējot ar krāsām tabulas šūnas:

- **Atbilst** (jeb spēj risināt konkrēto vajadzību, arī netiešā veidā).
- **Daļēji atbilst** (kāds no pasākuma aspektiem risina konkrēto vajadzību, vai pasākums sniedz daļēju ietekmi uz risinājuma sasniegšanu).
- **Neatbilst** (nespēj vai nerisina pietiekamā mērā konkrēto vajadzību).

2.tabula. Mērķa grupas vajadzību un pieejamo atbalsta pasākumu atbilstības vērtējums

⁴ 3.tabulā norādītā informācija un izvērtējums jāprecizē un jāpapildina (t.sk. ar ? apzīmētās šūnas), apzinot atbalstu pasākumu sniegšanā iesaistītās puses. Rekomendējams šo informāciju papildināt un diskutēt par pasākumu atbilstību ar iesaistītajām pusēm Forumā 28.novembrī.

Vajadzības	Pieejamo atbalsta pasākumu atbilstība mērķa grupas vajadzībām												
	Sociālais darbinieks	SIVA	NVA	Motivācijas programma NVA	Atbalsta persona	Dienas aprūpes centri	Grupu dzīvokļi	Pusceļa mājas	Specializētās darbības	Atbalsta grupas	Specialistu konsultācijas	”Proti un dari”	Sociālie uzņēmumi
Vēlme strādāt, pelnīt un dzīvot patstāvīgi	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Iegūt profesiju, turpināt izglītību	X	X	X	X	n/a	X	n/a	n/a	X	n/a	X	X	X
Uzlabot dzīves apstākļus, t.sk. finansiāli	X	?	?	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Vairot pašapziņu, pašrealizāciju, būt noderīgiem	X	X	?	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Veicināt atbildības uzņemšanos par sevi, citiem	X	X	?	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Motivēšana, ieinteresēšana, personiskas pieejas atrašana	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Atbalsts dokumentu aizpildīšanā, komunikācijā ar iestādēm	X	n/a	?	X	X	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	X	?
Atbalsts mācību, darba apvienošanai ar bērna kopšanu	X	?	X	n/a	?	X	X	X	X	n/a	n/a	X	X
Autovadītāja apliecība, transporta nodrošināšana	n/a	X	X	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	X	n/a
Pašaprūpes, higiēnas prasmju apguve	X	X	?	?	?	X	X	X	X	n/a	X	X	n/a
Prasme rīkoties ar naudu, plānot tēriņus	X	X	?	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Asistents, atbalsts darba vietā (t.sk. pielāgojumi)	n/a	n/a	X	X	X	n/a	n/a	n/a	X	n/a	n/a	X	X
Informatīvais atbalsts, iespēju apzināšana, piedāvāšana	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	n/a

Vērtējot šādā veidā, secināms, ka **jomas, kurās esošie atbalsta pasākumi salīdzinoši mazāk spēj sasniegt mērķa grupu vai risināt konkrētas vajadzības, ir:**

- Personu ar GRT dzīves apstākļu un finansiālās situācijas uzlabošana;
- Atbildības uzņemšanās veicināšana jauniešos;
- Atbalsts mācību, darba apvienošanai ar bērna kopšanu;
- Prasmju rīkoties ar naudu, plānot tēriņus veicināšana;
- Informatīvais atbalsts, iespēju apzināšana, piedāvāšana.

Šajās jomās ieteicams pievērst pastiprinātu uzmanību, “RETHINK” ietvaros izstrādājot apmācību programmu un piesaistot mentorus.

Ļoti būtisks ir **sociālā dienesta – sociālā darbinieka** atbalsts konkrētajai personai, veicot gadījuma vadīšanu – izvērtējot klienta vajadzības, sastādot intervences plānu un piešķirot atbilstošus pakalpojumus, kas ietver arī piemērotākā atbalsta veida noteikšanu un palīdzēšanu klientam saņemt attiecīgo pakalpojumu. Svarīgi ir uzlabot sociālā dienesta klientu informētību par visiem pieejamajiem atbalsta veidiem un pasākumiem.

Savukārt vislielāko vajadzību loku spēj **nodrošināt atbalsta personas pakalpojums**, un arī “Proti un dari” tipa projekts, kas paredz **mentora piesaisti jauniešiem un individuāla atbalsta plāna izstrādi** (jāņem vērā iepriekšējā nodaļā minētais, ka šis projekts nesasniedz mērķa grupu, bet potenciāli, piesaistot attiecīgus speciālistus, būtu piemērots), tāpat arī **speciālistu konsultācijas un individuālais atbalsts**, kas liecina, ka individuāla pieeja un uz personu vērsts cita līdzcilvēka atbalsts ir tie pakalpojumi, kas var sniegt rezultātus mērķa grupas iekļaušanai sabiedrībā un nodarbinātībā.

Rekomendācijas trūkumu mazināšanai un jaunu pieeju īstenošanai projekta ietvaros

- ✓ Katram mērķa grupas jauniešiem nepieciešama individuāla pieeja, iedziļināšanās konkrētajā situācijā un paša jaunieša iesaiste gan izvērtēšanas, gan atbalsta pasākumu izvēles un īstenošanas procesā, nosakot individuālās vajadzības, spējas, veselības stāvokli un jaunieša vēlmes, kas var nodrošināt gan lielāku jaunieša motivāciju iesaistīties, gan atbalsta pasākumu atbilstošāko piemērošanu, gan labāku izpratni par to, kādus mērķus un rezultātus jauniešiem vēlas sasniegt, kādas prasmes vai profesiju apgūt, kādā darba vietā strādāt.
- ✓ Ieteicams veicināt jauniešu iesaisti prasmju apmācībās un profesijas izvēles, karjeras pasākumos jau pamatskolas laikā – lai pēc iespējas agrīni informētu par iespējām, dotu iespēju iepazīt darba vidi un dažādas profesijas, kas dotu priekšstatu un iespējas attīstīt prasmes un izvēlēties sev piemērotāko virzienu nākotnei.
- ✓ Viena no prasmēm, kas joprojām trūkst lielai daļai mērķa grupas jauniešu – rīkošanās ar naudu, sava budžeta un tēriņu plānošana. Jāstrādā gan ar jauniešu ģimeni, lai veicinātu lielāku

neatkarību un paša jaunieša rīcībspēju mantiskajos jautājumos, gan šo prasmju apguves nodrošināšana, piemēram, DAC, atbalsta personas, mentora vai citu pakalpojumu ietvaros.

- ✓ Lai veicinātu mērķa grupas iesaisti nodarbinātībā, nepieciešama lielāka darba devēju iesaiste, izpratnes veicināšana. Rekomendējams Projekta ietvaros uzaicināt reģiona darba devējus, arī tos, kam ir veiksmīga pieredze personu ar GRT nodarbināšanā, apkopot labās prakses stāstus, apzināt šo pieredzi un informēt citus reģiona uzņēmējus un iestādes, veicināt zināšanas par pieejamajiem atbalsta pasākumiem no NVA, NVO, sociālajiem uzņēmumiem reģionā u.c.
 - ✓ Daļai mērķa grupas jauniešu būtu svarīga asistenta, atbalsta pieejamība darba vietā (īpaši, ja ir arī vēl kādi citi, funkcionāli traucējumi). Arī darba devējiem būtu vērtīgi nodrošināt atbalsta personu, vai vismaz konsultācijas par to, kā rīkoties dažādās situācijās, ja nepieciešams profesionāls padoms, kā risināt ar konkrētās personas ar GRT nodarbinātību un ikdienas situācijām saistītus jautājumus.
 - ✓ Papildus atbalstam mērķa grupas jauniešiem un darba devēju iesaistei, ir jāveic liels darbs arī ar jauniešu vecākiem, aizbildņiem, kas savus bērnus ir ļoti aprūpējuši un visu darījuši viņu vietā. Projekta ietvaros jāveicina dažādu speciālistu, īpaši sociālo darbinieku (arī ārstu, skolotāju, sabiedrības kopumā) iesaiste un izpratnes veidošana, lai mazinātu ģimenes locekļu, vecāku pārāk aizbildniecisko un arī negatīvo attieksmi pret bērnu ar GRT.
 - ✓ Viens no svarīgākajiem aspektiem, kas var uzlabot mērķa grupas situāciju, mazināt sociālo atstumtību un mazināt trūkumus esošajā sistēmā – jauniešu informētības nodrošināšana. Gan jauniešu ģimenēm, gan pašvaldībām, sociālajiem darbiniekiem un citiem speciālistiem, ar kuriem jauniešiem ir saskare, kā arī Projekta ietvaros ir jāstrādā pie tā, lai uzlabotos jauniešu zināšanas un informācija par to, kāda veida atbalstu un kur iespējams saņemt, kur var vērsties pēc palīdzības, kam un kādā veidā izteikt savas vēlmes.
-